

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ У ШКОЛІ

Людмила ПРОЦАЙ,

*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та
методик їх викладання Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка*

Людмила СОЛОДОВНИК,

*здобувач ступеня вищої освіти «магістр» Полтавського
національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*

В статті розглянуто процес формування особистості учня у школі. Громадянську компетентність проаналізовано в контексті даного процесу, як один з основних його складників. Окремо розглянуто складники предметної компетентності та компоненти саме громадянської компетентності. Окремо приділено увагу змісту громадянської компетентності, процесу формування компетентності через розвиток громадянської освіти.

Ключові слова: компетентність, особистість, учні, школа, громадська компетентність, формування.

The article considers the process of forming a student's personality at school. Civic competence is analyzed in the context of this process as one of its main components. The components of subject competence and components of civic competence are considered separately. Special attention is paid to the content of civic competence, the process of competence formation through the development of civic education.

Also, the publication notes that the activity component of the formation of civic competence includes the following educational activities: school self-government; volunteering; meetings with representatives of other cultures; trainings and meetings aimed at cohesion; local history excursions; environmental actions; social actions in support or rejection of a certain idea.

It is noted that the result of the formation of civic competence in junior high school students is: knowledge of their national culture, history, customs, traditions, rights and responsibilities; respect for the people, the state, its symbols and language; ability to cooperate, work in

a team; love for home and family, for the history and culture of the country, respect for its citizens; the ability to make conscious choices and take responsibility for one's actions.

Keywords: competence, personality, students, school, social competence, formation.

CIVIC COMPETENCE AS AN ELEMENT OF STUDENT PERSONALITY FORMATION IN SCHOOL

Lyudmila PROTSAY, Lyudmyla SOLODOVNYK

У концепції нової української школи під час кожного уроку мають впроваджуватись десять ключових компетентностей з метою засвоєння їх учнями. Із десяти ключових компетентностей, ми виділяємо громадянську компетентність. Оскільки, ця компетентність передбачає виховання дорослого, розумного громадянина нашої держави, який буде здатен усвідомлено й відповідально приймати участь у суспільно-політичному житті, реалізовувати і захищати свої права і свободи, висловлювати власну думку та впливати на життя інших людей через активну життєву позицію. На уроках важливо розвинути якості такої особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу та сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах суспільного життя, піклується про збереження та збагачення своїх культурно-історичних традицій, шанобливо ставиться до національних святинь, рідної мови, історії та культури.

Різноманітні аспекти громадянського виховання школярів розглядалися І. Бехом, А. Мудриком, Є. Ямбургом та ін. Закономірності процесу формування громадянської свідомості стали предметом вивчення багатьох педагогів і психологів, серед яких: О. Дубасенюк, І. Мар'єнко, В. Плахтєєва, В. Сухомлинський, Г. Філонов.

Проблемою громадянської компетентності займаються такі вчені як: Л. Лепіхова, В. Шахрай, М. Гончарова-Горянська, О. Проценко, О. Пометун та інші.

Реформування політичної системи України, що супроводжується глибокими процесами демократизації, висуває нові вимоги до шкільної освіти. Вона повинна допомогти учням засвоїти систему наукових знань, а й сформувати у них здатність

творчо мислити, аргументовано захищати власну точку зору, критично ставитися до джерел інформації.

Отже, актуальність цієї проблеми спричинила формування мети статті – проаналізувати громадянську компетентність, з точки зору, елемента формування особистості учня у школі.

Завдання, зазначені в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, потребують знань вчителя в методиці формування предметної компетентності учнів. Тому серед основних питань, що постають перед учителем, виділяємо:

– Що таке «предметна компетентність»: історична, правова, громадянська, та якими є її складники?

– Якими є особливості компетентісно-орієнтованого уроку історії, правознавства, громадянської освіти?

– Яких методичних умов треба дотримуватися, щоб процес формування предметної компетентності був ефективним?

До складників предметної компетентності відносять:

– когнітивний складник (знання, уявлення, способи пізнавальної діяльності);

– мотиваційно-ціннісний складник (мотиви, інтереси, орієнтації, пов'язані з пізнавальною діяльністю);

– операційно-діяльнісний складник (складні загальні уміння, пов'язані з пошуком інформації, застосуванням знань у тій чи іншій ситуації, прийняттям рішень, оцінкою дій тощо).

Компетентна людина завжди є суб'єктом власної життєдіяльності, їй притаманні спрямованість на досягнення високого результату в цій діяльності, активна позиція, орієнтація в соціокультурній ситуації. Мотиваційно-ціннісний складник компетентності є основою позиції суб'єкта відносно суспільства, соціального оточення, самого себе. Саме ця позиція визначає, наскільки послідовно, відповідально буде діяти він у тій чи іншій ситуації [9, с. 24–25].

Важливим аспектом вважаємо формування громадянської компетентності школярів, результатом якого має стати здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.

Громадянська компетентність включає такі складові компоненти:

– громадянські знання (знанневий компонент), на основі цих знань формуються уявлення про форми та способи функціонування

особистості в політичній, правовій, економічній, соціальній та культурній сферах демократичної держави;

– громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань (діяльнісний компонент);

– громадянські чесноти (ціннісний компонент) – норми, установки, цінності та якості, притаманні справжньому громадянину демократичного суспільства.

Складники, які визначають зміст громадянської компетентності [1, с. 16–21]:

1. Отримання та використання інформації. Здобувачі освіти повинні оволодіти навичками отримання та використання інформації про політичні, економічні, соціальні події.

2. Оцінка участі. Здобувачі освіти можуть оцінити власну участь у політичних ситуаціях, питаннях, рішеннях і політиці.

3. Прийняття рішень. Здобувачі освіти можуть приймати рішення щодо колективного управління і громадських проблем, обирати реалістичні альтернативи; визначати можливі наслідки цих альтернатив для себе й інших та оцінювати їх.

4. Висловлювання суджень. Здобувачі освіти вміють визначати та використовувати такі стандарти, як справедливість, етика, мораль і висловлювати судження про людей, ситуації, політику та рішення.

5. Спілкування. Здобувачі освіти можуть повідомити свої думки іншим громадянам, державним діячам, іншим офіційним особам та вміють добирати аргументи, що підтримують їхню власну точку зору.

6. Співпраця. Вміння здобувачів освіти співробітничати, діяти з іншими людьми в групах і організаціях для досягнення спільних цілей, бути терпимими до інших точок зору, взаємодіяти з іншими людьми на основі демократичних принципів.

7. Обстоювання інтересів. Здобувачі освіти зможуть знайти аргументи, виробити стиль поведінки, підготувати відповідні дії у відносинах із державними установами, щоб обстоювати власні інтереси, цінності та використовувати правові засоби для цього.

Формування громадянської компетентності можливе через розвиток громадянської освіти, до якої відносять:

– соціально-комунікативні компетентності (вміння та навички спілкування, налагодження конструктивних відносин між людьми, діалогу і громадського обговорення суспільних проблем);

– інформаційно-медійні компетентності (вміння критично мислити; навички пошуку, аналізу та оцінки інформації; можливості критичної оцінки медіаповідомлень на основі аналізу джерел та соціальної ситуації);

– компетентності розв'язання соціальних конфліктів і проблем (уміння вирішувати соціальні суперечності; формувати установки на толерантне подолання конфліктів);

– компетентності відповідального соціального вибору й прийняття рішення (готовність до прийняття обґрунтованого рішення на основі усвідомленого й обдуманого вибору);

– компетентності громадянської участі (установка на відповідну громадянську та суспільну діяльність; навички прийняття участі у соціальних і політичних процесах).

Громадянська компетентність передбачає формування в учнів громадянської ідентичності особистості на різних рівнях: на особистому рівні, на сімейному рівні та на родинному рівні, на рівні навчального закладу, на рівні місцевої громади, на рівні Батьківщини і на рівні світу.

Основними поняттями при формуванні громадянської компетентності є: людина, особа, громадянин, права людини, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність [5].

Громадянська компетентність в переважній більшості виявляється тільки в реальній життєвій ситуації, адже вона не може бути відсторонена від конкретних умов її реалізації – в ній доцільно поєднуються мобілізація знань, умінь і способів поведінки особистості, спрямованих на умови конкретної ситуації.

У педагогіці громадянська компетентність складається з певної сукупності знань, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань, що допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, обов'язок і відповідальність перед одноземцями і державою. Система формування громадянської компетентності серед школярів має бути спрямована на розвиток особистості у зазначених напрямках. Тому, сформована громадянська компетентність учня виявляється в сукупності результатів опанування знань і вмінь, сформованості навичок і ставлень. Це виявляється передумовою саморозвитку й самореалізації особистості, вибудовуванню нею власної життєвої стратегії та досягненню успіху [8, с. 8–12].

До діяльнісного компоненту формування громадянської компетентності відносять такі виховні заходи [6]:

- шкільне самоуправління;
- волонтерство;
- зустрічі з представниками інших культур;
- тренінги та зустрічі, спрямовані на згуртованість;
- краєзнавчі екскурсії;
- екологічні акції;
- соціальні акції на підтримку або неприйняття певної ідеї.

Формування громадянської компетентності молодшого школяра можливе лише за наявності у педагога ключової, за словами С.В. Кульневича, компетентності – уміння виховувати переконанням [3, с. 324].

Формування громадянської компетентності у молодших школярів можливе на уроках «Я у світі» або «Я досліджую світ», який зазначено у концепції Нової української школи та введено з першого класу (EdEra).

Різноманітні компетентності, а зокрема і громадянську в молодшому шкільному віці повинен формувати вчитель на уроці. Саме громадянська компетентність у свою чергу формує усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у повсякденному та громадянському житті, при спілкуванні один з одним.

Для молодших школярів громадянська компетентність передбачає: усвідомлення своїх прав і обов'язків; використання моделей поведінки, які відповідають нормам моралі і права; здатність критично мислити, приймати рішення, виявляти громадянську позицію у ставленні до природи, до людей, до себе.

Результатом доцільно організованого формування громадянської компетентності у молодших школярів є: знання про свою національну культуру, історію, звичаї, традиції, права та обов'язки; повага до народу, держави, її символів та мови; здатність до співпраці, роботи в команді; любов до рідного дому й сім'ї, до історії і культури країни, поваги до її громадян; здатність робити свідомий вибір та нести відповідальність за свої вчинки.

У школі мають формуватися основні складові громадянської компетентності людини, а саме:

- громадянські знання (на їх основі формуються уявлення про форми та способи життя і реалізації потреб та інтересів особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному

та культурному просторі демократичної держави взагалі, та зокрема української);

– громадянські вміння (на їх основі формуються досвід та вміння участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань);

– громадянські чесноти (на їх основі формуються норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства).

На основі концепцій громадянського виховання та громадянської освіти науковці та педагоги визначають зміст громадянської освіти, яка формує громадянську компетентність особистості, як сукупність [10, с. 7–8]:

– громадянських знань

а) філософсько-культурологічних та морально-етичних: про громадянські, демократичні, загальнолюдські, європейські, національні норми та цінності; європейське громадянство; культура світової цивілізації та культурна спадщина українського народу;

б) політологічних: типи держав, політична система суспільства, функціонування політичної системи та влади в Україні, політичні організації та інститути, принципи, процедури та правила соціальної взаємодії, виборча система; Характеристика взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування та їх відповідальності перед громадянами; характер громадянського суспільства; система соціального забезпечення та захисту; ефективні форми взаємодії з представниками державних органів та інших установ;

в) правових: про права людини та механізми їх захисту; про основні правові норми, що визначають правову поведінку особи в Україні;

г) економічних: до фінансової, податкової та бюджетної систем держави та органів місцевого самоврядування; характер ринкових відносин; основні економічні принципи; Драйвери економічного розвитку; економічні права;

д) соціальних: про соціально ефективну поведінку людини; Стратегії взаємодії та спілкування з іншими; Способи вирішення конфліктних ситуацій;

– громадянських умінь

а) у політичній сфері суспільного життя: орієнтуватися на проблеми сучасного суспільно-політичного життя в Україні та

визначати власну позицію; Застосовувати методи та стратегії взаємодії з владою на благо себе та громадянського суспільства; використовувати засоби громадського впливу на державні органи; ініціювати громадську діяльність;

б) у правовій сфері суспільного життя: з метою реалізації та послідовного захисту своїх прав; Використовувати процеси та технології для захисту власних інтересів, прав і свобод та прав і свобод інших громадян; виконувати громадянські завдання в межах громади, держави та її політичних інститутів; використовувати методи діяльності та моделі поведінки, які в рамках чинного законодавства України відповідають інтересам самореалізації особистості та захищають права людей і громадян;

в) у соціальній сфері суспільного життя: ефективно спілкуватися, застосовувати зразки поведінки, характерні для високої культури міжособистісних (міжгрупових та міжособистісних) стосунків; Подолати стереотипи, войовничий націоналізм, расизм і нетерпимість, визнати та прийняти різноманітність, йти на компроміс з різними етнічними та релігійними групами заради соціального миру в державі; слухати, розуміти та інтерпретувати аргументи інших; Розглянути альтернативні варіанти дій і поведінки та проаналізувати їх з етичної точки зору; розробити стратегію прийняття рішень з урахуванням норм і цінностей громадянського суспільства у складних ситуаціях особистого та суспільного життя; приймати свідомі рішення, застосовувати демократичні технології індивідуального та колективного прийняття рішень, враховуючи власні інтереси, інтереси та потреби інших громадян, представників певної громади, суспільства та держави; брати участь у самоорганізації та самоуправлінні дітьми та молоддю;

г) в економічній сфері суспільного життя: здійснювати і відстоювати свої права як суб'єкта ринкових відносин, споживачів і платників податків; Встановлення та розвиток ділового партнерства; орієнтуватися на вільному ринку;

д) загальнокогнітивний: мислити критично й самостійно; Критично сприймати, самостійно аналізувати та застосовувати інформацію, зокрема про способи мислення та філософські, релігійні, соціальні, політичні та культурні концепції; формулювати, висловлювати та публічно відстоювати свою позицію; вести дискусію для захисту власної точки зору;

– громадянських цінностей, ставлень, установок

а) загальнолюдських: доброта, чуйність, милосердя, совість, чесність, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до батьків, роду, бережливе ставлення до природи;

б) демократичних (громадянського суспільства): почуття власної гідності, шанування прав людини та свободи особистості як абсолютної цінності; повага до законів; визнання головних демократичних цінностей (свободи, справедливості, рівності можливостей, здатності жити разом, поваги до гідності й прав людини, солідарності, захисту довкілля, відданості миру); лояльне і, водночас, вимогливе ставлення до влади; активна громадянська позиція, впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; повага до інтересів, прав, самобутності великих і малих народів, міжкультурне взаєморозуміння, толерантність;

в) національних: обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною, державою; віра в духовні сили свого народу, його майбутнє; любов до України та рідного краю, повага до національної історії, культури, мови, традицій.

Формування громадянської компетентності починається в школі з перших уроків. І. Победаш, досліджуючи характеристику громадянської компетентності в науковій літературі, тлумачить означене поняття як здатність людини на основі набутих громадянських знань, базових громадянських вмінь, громадянських цінностей чи ставлень орієнтуватися в суспільному житті, активно та ефективно взаємодіяти із суспільством, реалізуючи власні стратегії успіху, підвищувати суспільні стандарти [7, с. 278]. Г. Гревцева визначає громадянську компетентність як таку, що визначає готовність людини виконувати свій громадянський обов'язок щодо себе, суспільства, держави, як здатність реалізувати себе в різноманітних видах діяльності [4, с. 23]. Підкреслимо, що сформована компетентність дозволяє людині виявляти й успішно розв'язувати проблеми, що є характерними для громадянського суспільства. Важливим компонентом громадянської компетентності є здатність не лише отримати знання із різноманітних джерел, але й на основі власного досвіду змінювати власне життя.

На думку українського психолога І. Бега, у виховній діяльності важливим є формування у дітей та учнівської молоді відчуття приналежності до України, особистої відповідальності за долю держави та українського народу, виховання поваги до

державних символів, шанобливого ставлення до традицій і культури представників усіх національностей, що населяють нашу країну [2, с. 28]. Формування цих якостей – це частково формування громадянської компетентності. Важливим є питання вибору форм та методів формування громадянської компетентності.

Отже, громадянська компетентність включає такі складові компоненти: громадянські знання; громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства; громадянські чесноти. До складників, які визначають зміст громадянської компетентності належать: отримання та використання інформації; оцінка участі; прийняття рішень; висловлювання суджень; спілкування; співпраця; обстоювання інтересів. Формування громадянської компетентності у молодших школярів можливе на уроках «Я у світі» або «Я досліджую світ», який зазначено у концепції Нової української школи та введено в програму з першого класу.

Результатом формування громадянської компетентності у молодших школярів є: знання про свою національну культуру, історію, звичаї, традиції, права та обов'язки; повага до народу, держави, її символів та мови; здатність до співпраці, роботи в команді; любов до рідного дому й сім'ї, до історії і культури країни, поваги до її громадян; здатність робити свідомий вибір та нести відповідальність за свої вчинки.

У школі мають формуватися основні складові громадянської компетентності людини, а саме: громадянські знання; громадянські вміння; громадянські чесноти.

Список використаних джерел

1. Бакка Т.В., Ладиченко Т.В., Марголіна Л.В. та ін. Шкільний курс «Громадянська освіта: основи демократії» та методика його навчання: підручник для студентів. Харків : Вид. група «Основа», 2009. С. 16–21.
2. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37.
3. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. Ростов-н / Д., 1999. 560 с.
4. Гревцева Г.Я. Гражданское воспитание как фактор социализации школьников : дис. д-ра пед. наук : 13.00.01. Челябинск, 2006. 384 с.

5. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів, 2018. URL: <https://cutt.ly/oeJNuuy> (дата звернення: 20.05.2021).
6. Педрада – портал освітян України навчання: Електронні дані. Київ, 2017. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1251-navchayuchi-navchayus-gromadyanska-kompetentnst-vchitelya-ta-uchnya> (дата звернення: 17.05.2021).
7. Побєдаш І.В. Сутнісна характеристика громадянської компетентності в науковій літературі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки, 2016. Вип. 137. С. 275–279.
8. Пометун О., Ремех Т. Практичний довідник учителя громадянської освіти: методичний посібник. Київ, 2018. С. 8-12.
9. Пометун О.І. Новий курс з громадянської освіти – відповідь на виклики часу. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2015. № 11. С. 24–25.
10. Степанова Н. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / Укладач Наталія Степанова. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.